

מיתוס הזקן החכם

ד"ר גדי מעוז

המאמר מבוסס על הרצאה שניתנה במכללת
יזרעאל במסגרת סדרת הרצאות על הנושא:
"היבטים פסיכולוגיים וטיפוליים בגיל
השלישי"

הזקן ממילנו
ליאונרדו דה-וינצ'י

המושג מיתוס ב"מיתוס הזקן החכם" איננו מתייחס לשימוש העממי שעושים לעיתים במילה זו כשרוצים לומר על משהו שהוא המצאה דמיונית, או פנטזיה. הכוונה היא לסיפור המופיע באגדות וסיפורים אוניברסאליים בהם מגלמת ומסמלת דמות הזקן החכם תבנית ארכיטיפלית בנפשו של האדם. על פי גישתו של יונג - רופא פסיכולוג, ופילוסוף - תלמידו הגדול של פרויד ומתווה דרך חשיבה חדשה משלו - זו תבנית יסוד ארכיטיפית מולדת בנפש האדם שלתוכה נוצקים במהלך החיים תכנים ודימויים של חוכמה ומשמעות החיים.

על פי שפתו ותורתו של יונג, מהווה הזקן החכם פרסוניפיקציה - האנשה - של רוח האדם וחוכמתו. דמות הזקן החכם מופיעה באין ספור סיפורים, אגדות עם, מיתוסים ויצירות אומנות. גם בחלומותינו מופיעה לעיתים דמות זקן חכם בהתגלמות שונות. פעם כגורו או קוסם, רופא, איש דת כזה או אחר, רב, כומר או שייך. לעיתים זה מורה ופרופסור או כל דמות בעלת סמכות וידע רחב. הזקן החכם מייצג כסמל, את קולם של הניסיון והידע האנושיים המצטברים משחר האנושות וטמונים במעמקי הלא מודע הקולקטיבי שלנו.

תפקידו של ארכיטיפ זה כפי שהוא משתקף באגדות וסיפורי העם, הוא להופיע ולסייע בידי הגיבור (והגיבורה) בשעה שזה ניקלע למצב קשה וחסר תיקווה. כשאין לגיבור כל דרך וסיכוי לפתור את הבעיה מולה הוא ניצב, מופיעה לפתע רפלקציה עמוקה או הבהוב של רעיון, איזו ישות רוחנית תוך נפשית המחלצת אותו מהסבך חסר הסיכוי.

מסיבות שונות, חסר הגיבור בדרך כלל את הידע הדרוש לו

על מנת להצליח במשימתו. ידע זה מגיע אליו בצורת מחשבות ורעיונות המגולמים בדמות אנושית. דמות זו כאמור, היא דמותו של הזקן הנבון, שכולו כוונות טובות. הידע אותו יעניק הזקן יוביל את הגיבור להצלחה המודעת של משימתו.

לפעמים, קשורה הצלחה זו בהצלת הנסיכה וגאולתה ממשכנה במרום המגדל. לעיתים, בהבסתה של המכשפה, וזכייה מחדש בשלטון על הממלכה וגם בתהליך האינדיבידואציה של הגיבור עצמו, הגשמת נפרדות בוגרת ועצמאית.

על פי יונג, יקבל הגיבור את יעוצו של הזקן החכם, רק לאחר שכבר החל במסע האינדיבידואציה שלו. ולכן, השאלות הראשונות אותן שואל תמיד הזקן קשורות לתהליך זה: מי? למה? מהיכן? לאן? כל זאת, על מנת לעורר התבוננות עצמית והנעת כוחות נפשיים.

הזקן החכם, הוא עם כן, תבנית נפשית, המצויה בנפשנו או בלא מודע הקולקטיבי של כולנו. הוא מצוי גם בקרב המבוגרים והזקנים שבנו.

וכמו בכל ארכיטיפ מוכר, גם לארכיטיפ זה קטבים מנוגדים, חיוביים ושלייליים.

לעיתים מתגלה בו הקוטב השלילי, קוטב הזקן הטרדן שאינו חביב כל עיקר. הוא חסר רצון לעזור, ויש בו צדדים קצת נבזיים ולא פעם מתעתעים (טריקסטר) כמו למשל, באל המיתולוגי הרמס. לעיתים יש בו צד מוטרף המרוסן על ידי קוטב שמרני, מקובע ואולי אובססיבי, השומר על ארגון וסדר קפדניים, והופעה די מלנכולית.

באופן אידילי, מסמל הישיש הדרכה, חכמה, הכרה עצמית וקשב למסורת. גבולותיו מוגדרים, והוא עתיר ניסיון. מאידך, העוקצנות, הישירות הבוטה, ואפילו הנטיה לעגוב אותה הוא מרשה לעצמו מקצינים בו את תכונותיו השליליות. או אז, יש בו התנהלות מאבנת, נוקשה, חוזרת על עצמה, אוכפת מסורתיות ומונעת אינדיבידואליות.

בדימוי זה מופיע הזקן תחת המושג "סנקס" שפירושו בלטינית "אדם מבוגר". ואילו בשפה המערבית המודרנית, ניתן עדיין למצוא שרידים למושג זה במילים: סנטור, סנילי, סניור.

ברומא, ניתן תואר הסנקס מגיל ארבעים ואילך, אך הוא הכיל בתוכו עולם שלם של דימויים, הרבה מעבר למשמעות הקונקרטי של אדם מבוגר.

כאדם זקן, סנקס ללא שיוכו המיני, זקן או זקנה, הוא התגלמות "כוח הזקן", כוח הפועל באופן מיוחד מתוך עולמו הפנימי של הקשיש.

בסופו של דבר, על כל מורכבותו, דימוי הזקן החכם, הוא דימוי רוח האדם, השואפת להתפתחות ומציאת משמעות.

במונחים אלה, האדם הזקן והזקנה עצמה הינם פוטנציאל להתגלמות הרוח ומשמעותה בחייהם. כלומר, בכל זקן וזקנה קיימים ארכיטיפ הזקן החכם והסנקס, המסוגלים להתממש בכל רגע ורגע בחייהם. במובן מסוים, הם עצמם עשויים לגלם בחיי היום יום שלהם את הארכיטיפ ההתפתחותי הזה. האדם הזקן, יכול בתנאים מסוימים, להיות ולחיות בקרבה גדולה יחסית למקורות הרוחניים של הידע, החוכמה ומשמעות החיים. אלא, שצריך לחדד ולהבין מהם אותם תנאים מסוימים.

אני מניח, שרוב ההרצאות שיינשאו כאן היום, ירחיבו ויעסקו בהיבטים השונים של תנאים מסוימים אלה.

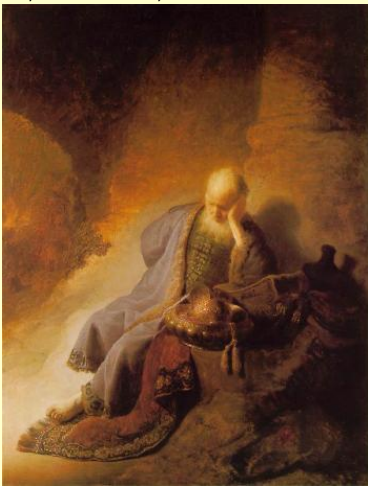
על פי רעיון זה, הזקן או הזקנה, ממשיכים להתפתח כמו האדם הצעיר, לקראת מימושם המלא של יכולותיהם הנפשיות.

פרויד אמנם טען, שבגיל 50 מצוי כבר האדם במקום, בו אלסטיות התהליכים המנטליים חסרה והם כבר לא ניתנים לחינוך. למען ההגינות יש לומר, שהוא התייחס בעיקר לאפשרות להיעזר בפסיכותרפיה. הוא אגב, היה בן 49 כשכתב זאת. יונג לעומתו טען, שמחצית החיים השניה והגיל המבוגר, הם הזמן הנכון לגלות את תמצית ומהות החיים.

הוא הוסיף ואמר, ש"התנאי לחיים מלאים וויטאליים הם הנכונות למות עם החיים" או, "שאם אתה בר מזל, תוכל לחיות את עצמך למוות."

על מנת לחיות באופן מלא, ישנן כנראה ככל שאנו מתבגרים, כמה משימות שעלינו לפגוש,

להיות מודעים להן ואולי אף להתמודד עימן. משימות אלו, הן לדעתי, התכנים הנוצקים במהלך החיים וההתבגרות אל תוך התבנית הארכיטיפלית של הזקן החכם. ישנן מספר משימות כאלו במהלך החיים.

ירמיהו
רמברנדט

שתיים מהן אני מבקש לציין בקצרה:

הראשונה קשורה לעמידה מול ודאות המוות המתקרב במחצית השנייה של החיים. אנשים רבים סביב גיל חמישים אפילו כאלו שהצליחו עד אז יפה למדי בחייהם נכנסים קצת לפאניקה המתעוררת כשהם חשים את מגע ידו הקרה של מלאך המוות על כתפם. לחלק מהם זה עשוי להראות ממש כמעין עלבון, כאילו החיים בוגדים בהם – מפרים את ההבטחה לחיי נצח. עם זאת כאשר מתקדמים בגיל לכיוון השישים וישנה בהדרגה השלמה עם המציאות של המוות הדרישות של החיים מושכות קדימה להתפתחות. זאת משום שדווקא כאשר החיים הם תחת איום נוצר דחף לחיים משמעותיים יותר. גם במצב זה כמו בעת התמודדויות - מסעות גיבור - בגיל צעיר יותר, נכנס ארכיטיפ הזקן החכם לפעולתו ומסייע בפתרון ובמציאת משמעות לחיים. חולים סופניים, אפילו אם הם צעירים, הם אלו העומדים בצורה

הקיצונית ביותר מול המשימה הזו. אך אפילו הם, אם יקבלו את התיווך והסיוע המתאימים יוכלו להיעזר בכוחו הארכיטיפי של הזקן החכם שבתוכם על מנת למצוא משמעות לזמן שנותר להם. לעיתים התובנה הזו מקבלת ביטוי דרך מנהגים ופולחנים דתיים.

זכור לי לפני מספר שנים בעת סיור במנזר בודהיסטי בסין שמעתי הרצאה מפי נזירה שהסבירה כיצד הם מטפלים באנשים הנוטים למות בקהילה העירונית שלהם. הנזיר או הנזירה מגיעים לביתו של האדם ובמשך מספר שבועות מסייעים לו להיפרד בהדרגה מכל החפצים היומיומיים האהובים עליו המלווים אותו במהלך חייו. תהליך הפרידה כרוך בויתור כואב ומצער על האובייקטים הגשמיים המהווים את העוגנים של הקיום המציאותי היומיומי המודע. לאחר השלמת התהליך הזה האדם נרגע ומתפנה מחרדת המוות שלו תוך שהוא יכול לבחון ולחיות ברבדים עמוקים יותר של הזמן שנותר לו.

ישנן משימות נוספות כגון התבוננות אחורה, סיכומי ביניים חשבונות נפש ותכנון השלמות ותיקונים. אך המשימה השנייה שאני רוצה לדבר עליה והיא אולי הקשה ביותר ולעיתים מתבצעת רק באופן חלקי. כוונתי לשאיפה ולניסיון למיצויים של כישורים ויכולות שטרם מומשו. תהליך זה הוא אולי התגלמותו של הרעיון "למות עם החיים". אם וכאשר הוא מתרחש הוא עשוי לשנות את חייו של אדם ולהובילו לפרץ יצירתיות דרך מפגש עם הקוטב הבסיסי והמשלים של ארכיטיפ הזקן החכם – דהיינו ארכיטיפ הילד – סמל ההתחלות החדשות והיצירתיות. נראה שההזדקנות המוצלחת ביותר היא של אלו המצליחים לממש משימה זו. במצב זה כאשר ההתייחסות לחיים היא במעין גישה של משחק והתנסות תוך הגמשה וויתור מסוימים על השליטה והבקרה של האגו, או אז יתכנו כל אפשרויות החיים בדומה לדרך שבה האומן מאפשר ליצירתו לפרוץ החוצה ולהתממש.

ההזדקנות כזו פירושה התגלמותו של מיתוס הזקן החכם באדם עצמו המכוון באמצעות סמכותו הפנימית ובשאלותיו הפתוחות מי? למה? מהיכן? לאן? למפגש עם אוצרות היצירה והחכמה שבלא מודע.

בשנים האחרונות עם השתכללותן של טכניקות ויכולות המחקר הנוירופסיכולוגי מתקבלות יותר ויותר הוכחות אמפיריות לתקפותן של התובנות הפסיכואנליטיות הללו. חוקרים מצאו שבתחומים מסוימים של יצירתיות במיוחד בתחום שנקרא יצירתיות פרקטית, המובילה לפתרונות של בעיות חיים יומיומיות היצירתיות הזו הולכת וגדלה עם השנים. אמנם ממאה מיליארדי תאי העצב במוחו של אדם בוגר ובריא חלה שחיקה קבועה והדרגתית עם התקדמות בגיל. אך לעומת זאת הדנדריטים אותן שלוחות עצביות המקשרות בין התאים דווקא משגשות ומתרחבות עם הגיל אפילו בקרב אנשים בני שבעים - שמונים. יחד עם זאת ההתפתחות

הנוירונלית הזו כנראה לא מתרחשת מאליה או באופן אוטומטי. כפי שציינתי קודם זהו משימה שהאדם הזקן אם ירצה יוכל לממש אותה תוך ניהול חיים של פעילות המאתגרת את הפוטנציאל היצירתי שלו.

מיתוס הזקן החכם אם כן הוא אחד מסיפוריו הפנימיים של המפגש גוף-נפש המגלם בתוכו את הפוטנציאל לחיי בגרות וזקנה עתירי משמעות ויצירה.